

A gondolkodó Ady

I.

„Egy költő műve azzal, hogy itthagytá, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie” – írta Németh László Ady halálának huszonötödik évfordulóján.¹ A befogadást már ő is a mű létmódjához tartozónak tekintette tehát. Az „elkészülnie” ige azonban egyértelműen arra utalt, hogy Németh László szemléletében ez a kiteljesülési folyamat még lezárhatónak, befejezhetőnek látszott. Azt azonban már ő is érzékelte és elfogadta, hogy irodalomszemléletünk valamelyest minden megismert új mű hatására változik. Azóta a hetvenes évek befogadásesztetikai fordulata az irodalom történeti-időbeli létmódját átértelmezte, a „hagyománytörténés folytonosságába” ágyazta, a mű létmódját a mű és a befogadó folyamatos egymásrautaltságához kötötte. „Ebben az interakcióban nemcsak az értelmező változik, hanem a tárgy maga is mássá válva jelenik meg előttünk. Az alteritás képezte távolság áthidalásához, azaz, a „*jelenkori irodalmiság folyamatainak jelentésképződéséhez*” ebben az értelemben mindig nélkülözhetetlenek a jelen – múlt felől is kondicionált – (kérdező)horizontjai. Ami viszont a mi esetünkben azt is jelenti, hogy a jelenkori irodalmiság folyamatainak kiiktatása elvileg teszi lehetetlenné bármely olyan élő kérdés megfogalmazását, amely használható válaszra készíthetné a hagyományt.”² A „jelenkori irodalmiság folyamatainak” megítélése azonban sokféle lehet, az értékelésben az értékelő személyiség szemléletétől függően ki a normatörő, ki a normateljesítő kreativitást részesíti előnyben. Az irodalom változása az eredetiség értékének érvényesülésétől függ ugyan, de az, ami új, nem válik föltétlenül maradandó értéké. Megjelenésekor lehetséges, hogy csupán a szokatlansága miatt látszik értéknek, a különössége miatt kelt visszhangot, de újdonságának nincsenek meg azok a mély belső világszemléleti tartományai, amelyek révén maradandóságra is igényt tarthatna. Az avantgarde formakísérleteinek túlnyomó része például kihullott az irodalmi tudatból. Kihullott vele együtt az az irodalomszemlélet is, amelyik abszolutizálta ezeket a kísérleti műveket. Jóllehet ezeknek a műveknek a termékenyítő hatása nélkül elképzelhetetlen azoknak a normaújító műveknek az értéktartománya, amelyek az avantgarde után, annak

eredményeit hasznosítva – például Babits és Kosztolányi kései művészetében – bizonyultak klasszikus értékeknek. A „jelenkori irodalmiság folyamatainak” megítélésekor tehát érdemes körültekintőnek lennünk. A folyton változó, az időben mégis helytálló értéktudatnak távlatra is szüksége van.

Ady életművének mai értelmezését vagy „jelentésképzését” is többféle értelmező vagy értelmezői közösség végzi, ezek más-más módon viszonyulnak a jelenkori irodalmiság folyamataihoz, ebből következően Ady művének mai értelmezése és értékelése is sokféle lehet. Bizonyára többségben vannak ma azok az irodalomárok, akik – a „jelenkori irodalmiság folyamatainak” irányára hivatkozva – természetesnek tartják Ady leértékelődését. Ezt a folyamatot érzékelte Nagy László és Illyés Gyula már Ady halálának fél évszázados évfordulóján, illetve születésének centenáriumán, s ez ellen emeltek szót mindketten.³ A *mit* és a *hogyan* szervességét az utóbbi javára megbontó irodalomszemlélet sok érvet talál Ady ellen költészetének sorsproblémákkal való telítettségében, önszemléletének némely romantikus eredetű vonásában, stílusának szecessziós-szimbolikus túldíszítettségében, patetikus hangvételében, a francia költészethez viszonyított szemléleti fáziseltolódásában.

Magam olyan értelmezői közösséghez tartozom, amely – jóllehet igyekszik számot vetni legújabb irodalmunk és irodalomtudományunk fejleményeivel is – változatlanul azt vallja, hogy adott esetben „az író munkásságának esztétikai értéke szétválaszthatatlan próféciájának társadalmi súlyától, a kettő együtt ítélnélhető és ítélandó meg”.⁴ Ez nem azt jelenti, hogy az irodalmat alárendeli bármely közösségi szolgálatelvnek, hanem csupán azt, hogy az irodalmat esztétikai létdokumentumnak és létértelmezésnek tekinti, ezért nem zár ki belőle semmiféle egyéni vagy közösségi élményt, léttapasztalatot, ha az esztétikai értéként jelenik meg a műben.

A mű összetett értékvilágában a referenciális (ismereti), posztulatív (eszmét sugárzó), emotív (érzelmi) és a konstrukciós (alakító) értékelemek organikus egységét, esztétikai értékke szerveződését minősíti.⁵ Ez az értelmező vagy értelmezői közösség irodalmunk Balassitól máig vezető folytonosságában ismeri el annak a lehetőségét, hogy az anyanyelvi közösségünk legfontosabb létkérdéseivel szembesülő művek esztétikai kvalitásuk tekintetében legalábbis ugyanazokkal a lehetőségekkel bírnak, mint a bármely más élménykörből eredeztethető alkotások. A nemzet sorskérdéseivel való telítettség Ady költészete esetében nem teherterhelés, hanem sajátosság, amely nélkül nem értelmezhető életművének esztétikai tartományai sem.

Németh G. Béla állapította meg *A semmi sodra ellenében* című tanulmányában József Attila kései nagy „közéleti költeményei”-ről, hogy azok „rendesen a költő legmagasabb szintjén állnak”.⁶ Egy másik írásában pedig azt is tüzetesen megvilágította, hogy az ilyen versekben megjelenő program szabatos összefoglalása jogos, kielégítő jelentésmagyarázat. „De csak akkor,

ha mögötte tudjuk, ha benne tudjuk azokat a jelentésrétegeket, jelentés-síkokat és -vonalakat is, amelyek áthatják, átmetszik, átfonják, s ezáltal nemcsak gazdagítják, de egyben mássá és többé is teszik a mű értelmét.”⁷ Az esztétikum és program szintézisének elvi lehetőségét és példáit azért hangsúlyozom Adyról szólva, mert ő már az *Új versek* prologusában egyszerre és egész életművére érvényesen hirdette meg és tanúsította esztétikai és társadalmi megújulást szétválaszthatatlan egységben hozó ars poeticáját. Ady „költészete a társadalmi forradalommal egyenrangúan töltött be tudatosító, leleplező, felfedező, valóságelsajátító funkciót”.⁸

Egyszerre hozott új költői nyelvet, új versdallamot, új személyiségfelfogást, új nemzeti programot és új nemzeti önismeretet, de úgy, hogy különlegesen mély gyökérzettel kapcsolódott a magyar archaikumba és történelmi kultúrába. Organikus költői világgképében mindez egyszerre, együtt és végletesen, hatalmas feszültségben, küzdelemben jelenik meg.

A gyökeresen új létszemléletet, létfilozófiát hozó költői világgkép megteremtése Ady lenyűgöző gondolkodói teljesítménye. Költészetének nagy újtása az, hogy szakít a hagyományos élménylírával, fiktív lírai hőst teremt.⁹ Az Ady által tapasztalt valóság és a tudatában kibontakoztatott létlehetőségek és létdimenziók között olyan nagy feszültség, ellentét keletkezett, hogy azt csak a „mindenségmértívű” növesztett fiktív lírai hős foghatta át.¹⁰ Ady költészete mindenség-léptékű tudatlíra.

A gondolkodói igényesség fontos tényezője annak a belső, lényegi egyensúlytartásnak, egyszersmind hajtóereje annak a folytonos önkorrekciónak, mely az Ady-lírában az *Új versektől* kezdve a kötetkompozícióban is szembevetődő.¹¹ De ugyanez a forrása az állandó létkorrekciónak is, amelyet Ady tudatlírája a tapasztalati valóság tényeivel szemben megteremt: nagyfokú gondolati elvonatkoztatás eredményeit vetíti ki szimbolikus látomásaiban. „A szimbólumban eleve adva van az oppozíció. A megjelenített, a megragadott anyagi, tárgyi, társadalmi, történelmi kép (jelentés) és az általa közölt s csak az általa közölhető, mondjuk, átvitt jelentés között.”¹²

Kérlelhetetlen gondolkodói következetessége alakítja ki motívumainak paradoxális jellegét. Látszólagos képtelenségeit a hiteles gondolkodói magatartás tölti meg mély értelemmel: egyszerre juttatja kifejezésre az egymással ellentétes tapasztalatokat, az egymásnak ellentmondó, egyenlő súlyú tudattartalmak, például hit és hitetlenség, szeretet és megvetés egyidejű jelenlétét.¹³ Istenes verseinek „a perifériák látszólagos könnyelműsége ellenére is ez a gondolkozói becsületesség ad páratlan hitelt”.¹⁴

Szabó Lőrinc már 1928-ban arra figyelmeztetett, hogy a fiatal Ady versei, az *Új versek* és a *Vér és arany* „örök népszerűségű” egyszerűbb darabjai elfedik a későbbi kötetek összetettebb mozdulatú verseit, melyeknek pedig „belső energiájuk fogyhatatlanabb”. Az értékhangsúlyokat ő éppen ezért a későbbi kötetek felé mozdítaná el – a koraiak teljes megbecsülése mellett.¹⁵

Ady költészetében a fölerősödő gondolatiság számolja föl vagy alakítja át „mitikus relevanciára igényt tartó *fogalmi képpé*” a „szecessziós ízlés *sztuációs stílizáltságát*”.¹⁶

A belső gondolati analízis erősíti föl Ady későbbi, látszólag egyszerűbbé vált költészetében az ellenpontozóan és ironikusan reflexív látásmódot. Az újabb szakirodalomban Hévízi Ottó tanulmánya elemzi elmélyülten azt a szellemi küzdelmet, mely Ady pályájának második felében a versek bonyolultabb belső tagolásában, meditatívabb beszédmódjában is megmutatkozik. Ennek a szellemi küzdelemnek a „reflektált abszolútum-tételezés” a forrása. Az élet nagy kérdéseiben a lélek benső igénye az abszolútum, de a motívumok azért válnak paradoxálissá, mert ezzel az igénnyel éppoly megalapozottan áll szemben a tudat kételye, a lehetetlenség tudatosítása. Így jön létre a „hittárgyat igenlő, ám a hit-evidenciát kétségbe vonó reflexió-kettősség”.¹⁷ Ez a kettősség motiválja a pátosz és az ironia, a pátosz és a groteszk esztétikai minőségeinek – nagy gondolati küzdelmet tanúsító – együttes jelenlétét Ady költészetében. A szellemi-érzelmi küzdelem a létezés értelméért, minőségének a javításáért folyik Ady költészetében, de ennek erős vágya sem kapcsolja ki a gondolkodót. „Ady súlyos gondolati küzdelmei iránt válnának vakká, ha nem vennénk tudomást arról, hogy milyen kétsébeesett utakon keresi hit és hitetlenség »egybetartásának«, kiegyenlítésének, s így saját integritásának lehetőségét.”¹⁸ A gondolati következetesség, gondolkodói kérlelhetetlenség vezeti el a hatalmas küldetéstudattal áthatott Adyt a költői szerepválság, szerepnélküliség mindmáig oly eleven problematikájának fölismeréséhez, az azzal való küzdelemhez is.¹⁹

II.

Ady rendkívüli érzékenységgel egyszerre szívta magába a múlt század legfontosabb európai eszméit, és ugyancsak különleges érzékenységgel észlelte saját korának szellemi áramlatait. Mindezeket magába vonta, s ezek mindegyikénél magasabb hatványon teremtett olyan új, ezek összességét is magába foglaló költői világképet, amely Ady helyét a századelő legnagyobb újjító művészei között jelöli ki. E gondolat tartalmának első részét gazdagon számba vette már a szakirodalom, egy-egy ösztönzés, párhuzam tanulmányok, sőt könyvek tárgya lett. Már ezekben a munkákban is gyakori az a felismerés, hogy Ady szuverénül átformálja az egyes ösztönzéseket.

Különösen szembetűnik ez azokban az esetekben, amikor egy-egy eszméjének közvetlen forrását is megjelölhetjük.

Nem szisztematikusan tanulmányozta a filozófusokat, hanem érzékeny intuíciójával kiragadta belőlük azokat az eszméket, melyeket aztán önmagában fölszabadított, önmagával szembesített. Ezeket nem próbálta egyes vonalú filozófiai koncepcióba rendezni, hanem engedte a maguk igaz-

ságával érvényesülni és hatni. Mindegyikből azt ragadta ki, amire neki szüksége volt, amire ráhangolódott. Máshelyt tüzetesebben elemzem azokat a szellemi áramlatokat, amelyek ott kavargtak a századforduló és századelő világában, de csak Ady világképében álltak össze új, soha nem tapasztalt egésszé.²⁰

Adynak szinte minden verséhez idézhetnék erősen egyénivé formált filozófiai analógiákat. Az *ős Kaján* nagy párviadalában például a nietzschei dionüszoszi életmámor és a pozitivista determinizmus együttes és küzdelmes megnyilatkozását láthatjuk:

Uram, az én rögöm magyar rög,
Meddő, kisajtolt. Mit akar
A te nagy mámor-biztatásod?
Mit ér bor- és vér-áldomás?
Mit ér az ember, ha magyar?

A *Jó Csönd-herceg* előttben Rába György elemzése szerint „Csönd-herceg nem más, mint a létért vívott harcban a darwini természetes kiválasztás elvének testet öltött alakja, az elv látomásként megjelenített élménye”.²¹ A *Búgnak a tárnák* és az *Özveggy legények tánca* a műalkotás létrejöttét a freudizmus elméletével analóg módon világítja meg.²² Ez nem zavarja Adyt abban, hogy máskor a verset a romantikus zseni-esztétikák örökségét vállalva csupán „cifra szolgá”-nak nevezze, jóllehet évekkorábban az *Egy csúf rontás* című versében a magyar költők közül elsőként adott hangot annak a tapasztalatnak, „amit Európa költői is éreztek, hogy a nyelvhez és a költői eszközökhöz fűződő zavartalan viszony régen véget ért”.²³

Hegel, Schopenhauer, Comte, Spencer, Nietzsche, Renan, Darwin, a francia szimbolisták, majd Bergson, Freud és még annyi más megjelenik Ady verseiben mint forrás- vagy analógia-lehetőség. Ady költészete ezeket az eszméket úgy ütközteti, hogy minden nagy motívumköre az emberi létharc terepévé válik. Emellett az élet bármely jelenségét jelképfaggató szenvedéllyel értelmezi, és a saját törvényei szerint engedi kiteljesedni.

Híres és vitatott absztrakciói, fogalmi szimbólumai mögött pedig könnyen felfedezhetjük – a bibliai, népmesei absztrakciók mellett – Spencernek azt az elgondolását, hogy a jelenség, a Relatívum már valami Abszolútumra mutat. Ady a jelenségek sokaságában látta meg az egyedini túlmutató elveket. Babits Mihály írta róla, hogy „csak az érdeklí az életből, ami szimbolikus jelenségű; nem önmagáért érdeklí az élet, hanem azért, amit *jelent*”.²⁴

III.

Ady költészete olyan költői létdokumentáció és létértelmezés, amely a múlt és a jövő találkozási pontján áll. Költői anyagában, szemléletformáiban igen sok múltbeli maradványt, romantikus jellegű elemet is magába foglal, de szuverén költői világképe ezek igen nagy részét olyan új dimenziókba állítja, amelyekben elvesztik múltba húzó jellegüket. Új versdallam, szövegösszefüggés és korézés, korítélet elemeivé válnak. Archaikus jellegük keserű, ironikus vagy szarkasztikus élt, ítélkező szemléleti távlatot kap, belső rétegzettség elemévé válik. *A vár fehér asszonya*, *A Sion-hegy alatt*, *Az eltévedt lovas*, a *Krónikás ének 1918-ból* lehetnének a szemléletes példák erre.

Ady költészetének ironikus rétege régóta foglalkoztatja az értelmezőket, híres szerepvállalásaiban is nyilvánvaló olykor az önirónia (*Vén faun üzenete*, *Midász király sarja*), de szerepsokszorozásaiban is észre kell vennünk az állandó korrekciót, az ironikus elkülönülést az előbbi szereptől. Kenyeres Zoltán a „szamárfüles Midászt” önportréként megidéző Adyról jegyzi meg, hogy ez a szerep a művészi hitvallásoknak ahhoz a vonulatához tartozik, amelyik az ilyen szerepek révén „keserű, öngúnyszerű szembenállást fejez ki az emelkedettebb hangoltságú vátesz-hivatástudattal. Később a szerepek sokféleségének költői konstrukciójában ez utóbbi is meg-megjelent a költészetében, de már mindig beleszórt egy cseppet Midász szarkasztikus fájdalomából.”²⁵

Máskor a nyelvi-szemléleti kevertség, a szokatlan társítás révén kapnak ezek a régies elemek egészen különleges, új izgalmat. Barta János fél évszázaddal ezelőtt tüzetesen föltárta Ady képzetkincsének történelmi, mitológikus, biblikus, keleti, természeti, kozmikus és egyéb rétegeit.²⁶ E rétegek elemei azonban éppen azért különleges hatást Ady költészetében, hogy váratlan és merész társításokban jelennek meg. Addig ismeretlen jelentéssugallattal telítődnek, vagy ismétléssel motívummá, nagybetűs írással fogalmi szimbólummá válnak. Így nyernek új értelmet. „Kiemelte a szavakat, szókapcsolatokat, képi vonatkozásokat megszokott környezetükből, s az olvasó szempontjából heterogén módon helyezte el őket, amivel egy hosszú ideig uralkodó költői beszédmódhoz képest hapax legomenonokat hozott létre. Irodalmi utalások, bibliai hivatkozások, mondaelemek, mitológiai nevek, mesemotívumok alkalmazásakor sem a megszokott sémák szerint járt el.”²⁷ A példák – a Csönd-hercegtől a Paraszt-Apollóig – annyira közismertek, hogy nem szükséges itt idézni azokat. Ez a hatalmas egyénítő szemléleti erő olyan szuverénül különíti el ösztönző forrásaitól is, hogy azok hatásának föltárása a legjobb Ady-művek esetében a különbözést nyomatékosítja, nem pedig a hasonlóságot.

Közvetlen témához közelebb kerülve inkább Ady archaikus és gyakran sémaszerű, plakátszerű elemeket, de mindig új értelmet hordozó költői

nyelvének és stílusának mély gondolati alapozottságára kell nyomatékkal utalnom. Már Németh László észrevette, hogy Ady gondolatai felfedezések, s ezeket a gondolatokat „kétségbeesett kifejező-düh” préseli át a mondatokon. „Épp oly fontos neki, hogy gondolkodjék a sorsán, mint hogy megmutassa magát. Egy-egy metaforájában sokszor hosszú gondolatsorok mézgásodnak ki s egy-egy sora akaratlan erkély friss metafizikai panorámák felé.”²⁸ Németh László Adynak olyan tételeire gondol itt, mint az, hogy az életet a halál tudata teszi heroikussá, az élet legnagyobb ösztönzője a halál. Ady egy-egy összegző gondolatában egész eszmesor summáját kapjuk. Paradoxális gondolatában pedig két egyenlőképpen végigvitt ellentétes eszmesor végeredménye kapcsolódik össze.

Ady sok versének a „témáját” saját publicisztikájából vette, publicisztikai szinten már megküzdött a problémával, a vers azonban további gondolati sűrítés, összegzés, elvonatkoztatás, egyetemesítés eredménye. Sokkal több, más, gazdagabb lesz így a gondolat, mint a prózai műben volt. Ady költészetében a gondolatot nagyfokú személyesség és egzisztenciális küzdelem hitelesíti.

IV.

Ez viszont mélyen összefügg Ady nagyfokú személyességének és individualizmusának különleges jellegével. Személyességét is romantikus örökségnek szokás tekinteni, gyökerében bizonyára az is, de ez egyrészt – nézetem szerint – semmit nem változtat a személyesség költői értékesítésének mai lehetőségein sem.²⁹ Másrészt Ady költészetének személyessége különleges, személyen túli személyesség. „Ady képeinek érzékisége szinte fájdalomosan erős és közvetlen, de az, ami képpé válik bennük, a leghidegebb biztossággal és a legcélbatalalóbb absztraktsággal fogalmi, megállapítható, minden pusztán egyénin messze túlevő... Ady versei szinte személytelenek már, pedig alig írtak náluk mélyebb és tisztább konfessziókat” – állapította meg Lukács György már 1909-ben.³⁰ „A belső disszonanciák korábban megjelentek az érzésekben, a képekben, a hasonlatokban, a versforma más elemeiben – ember és ember, ember és külvilág feloldhatatlannak érzett ellentéte Ady költészetében jut el a legteljesebb, legátfogóbb, és mégis megrázóan élményszerű gondolati általánosításig.”³¹ Ady individualizmusának legmélyebb értelme pedig abban jelölhető meg, hogy saját személyiségét az emberlét vizsgálódási terepévé tágította. Lelkét „példázat”-nak tekintette, mely „summája ezrekének” – miként a *Hunn, új legendában* írta. Ragaszkodott önazonosságához, de személyiségét egyetlen bölcséleti rendszernek, egyetlen világnézetnek sem rendelte alá, hanem vállalta mindegyikből a számára érvényes, igazságértékével meggyőző elemeket akkor is, ha ezek egymással merőben ellentétesek voltak.

Világnézeti polifóniája mégsem nihilizmus, mert ellentétes igazságai nem semmisítik meg, hanem fölerősítik, egyetemesebb szinten hitelesítik egymást. Erőteljesen, szuggesztíven kimondott „definíciói”,³² „felfedezései”³³ szinte azonnal kiváltják egyensúlytartó személyiségéből az ellenerőket, az állandó korrigáló, árnyaló igényt. Belső egyensúlyról, mély önazonosságról tesz tanúbizonyságot az összetéveszthetetlen Ady-hang, a létszemléleti polifóniáról pedig az önelemzés emberi teljesség igényű őszintesége, „személyiség-pluralitása”.³⁴ Ezt a szemléleti polifóniát és személyiség-pluralitást Ady éppen azáltal hozta létre, hogy gondolkodásmódja nem analitikus, hanem összefoglalóan képi jellegű. A váratlan gondolat ereje, a felismerés szuggesztivitása teremtett költészetében olyan áttekintésre ösztönző, de ellentétes elemekből álló, egyszálú logikával befoghatatlan költői univerzumot, melynek egyensúlya hatalmas feszültségek között képződik. Az *Új s új lovat* és *Az eltévedt lovas* két hét különbséggel, egymást követő Nyugatszámokban jelent meg. Az előbbiben az emberi küldetés értelmét oly elragadó hittel és dinamikával fogalmazza meg, hogy a vers világában a küldetését teljesítő ember „végessége” halhatatlansággá minősül. A második a céltévesztés, eltévelyedés éjfékete látomása. A két vers ellenpontozza és fölerősíti egymást. Az előbbi imába foglalt szándék, az utóbbi ítéletes látomásba foglalt helyzetértelmezés.

A *halottak élén* című kötetben a *Nótázó, vén bakákat az Ember az embertelenségben* követi. „Mintha a magyarság kettős létállapotát fejezné ki ezzel is beszédesen: történelmi skizofréniánkat. Az áthidalhatatlan távolságot a sorsa szerint csapódó, öntudatlan nép s a sorsát kifejező gondolkodó között.”³⁵

Máskor egy versen belül feszülnek egymásnak az ellentétek, a gőg és a szeretetvágy, a hit és a hitetlenség (*Szeretném, hogyha szeretnének, Hiszek hitetlenül Istenben*).

Ez a szemléleti polifónia az Ady-mű minden elemét áthatja a ritmikától, szókinctől, az egyes versek többértelműségétől a ciklusok és kötetek rendjétől az érzésekig, eszmékig. Csak együtt érvényes az egész. Egy-egy vers bennünk is az ellentettjét idézteti az életműből. „Az Ady-versek szubjektuma is a szerepek sokféleségében és egy-egy szerepen belül is annak többféle teljesítmésmódjában teremtődött meg.”³⁶

Ady mély őszinteséggel, átéléssel, de mindenkor az egyetemes érvényre igényt tartó eltökéltséggel elemzi önmagát. Ezért lírai önarcképei egy-egy motívumában az alapvető ellentétek mentén kiegészítik egymást. Így hoznak létre egy olyan, utánozhatatlan költői világképet, mely kijelentésszerű hangsúlyaival és sokat vitatott absztrakcióival is azt érzékelteti, hogy benne minden mindennel összefügg. „Ady harcol a szemléltetésért, de nem akar életvagy mondjuk: világszerűen szemléltetni. Ő úgy láttat, ahogy a lélek lát. Kevésbé részletesen, de intenzívebben. Amit elveszít a valóságban, visszakapja a szuggesztivitásban” – írta róla Németh László.³⁷

V.

Ady szuggesztivitása gondolkodói ereje és hitelessége révén korszerű. Az ellentétes világelemeknek az az egymást nem kioltó, hanem kiegészítő, hitelesítő teljessége, amely Ady költői világgképében szuggesztív erővel megjelenik, a kvantumfizika révén kap majd olyan tudományos magyarázatot, amelynek világnézetformáló hatása a fizikán messze túlmutatóan a modern világ sok területén érezhető.

A komplementaritás elvét Niels Bohr a Heisenberg-féle határozatlansági relációk ismeretében vezette be 1927-ben. Tétele legáltalánosabban, a fizikára már nem is utalva így hangzik: *Contraria non contradictoria sed complementa sunt. Az ellentétes elemek nem ellentmondóak, hanem megfelelő módon kiegészítik egymást.*³⁸ A kvantumfizika arra jött rá, hogy a fény bizonyos körülmények között mint hullám, más körülmények között mint részecske, korpuszkula fogható fel. A Niels Bohr-féle komplementaritás-elv szerint „a természetnek két egymást kiegészítő (komplementer), de egyszerre nem látható arca van. Hogy melyik arcát mutatja nekünk, az attól függ, hogyan faggatjuk”, hullámnak vagy részecskének tekintjük, „ugyanakkor e kétféle tulajdonság kiegészíti egymást (komplementáris), ezért csak összességükben tartalmazzák mindazt, amit a mérhető tárgyról megtudhatunk”.³⁹ A kvantumelmélet komplementaritás-elvét hamarosan hasznosították a fizikán túli területeken is. Erre épül egyebek közt a klasszikus formális logika kétértékűségét meghaladó, a polivalencia, a többértékűség elvét alkalmazó kvantumlogika. A kvantumelmélet „a dolgok elszigetelhetetlenségét tárta fel... a kvantumelmélet valósága a végtelen sok dimenziós, elképzelhetetlen Hilbert-tér”.⁴⁰

Az irodalomtörténet számtalan példát mutatott már arra, hogy egy-egy nagy művész világérzékelése messze megelőzte korának tudományos magyarázatait. A komplementaritás elvével kapcsolatban pedig arra is találunk irodalomtörténeti utalást, hogy a huszadik század eleji európai irodalomban a „híres ötös”, Musil, Proust, Joyce, Kafka és Hermann Broch „bizonyos tekintetben előrejelzik és ugyanakkor alkalmazzák is a Bohr-féle komplementaritás elvét”.⁴¹ Nézetem szerint ez fokozottan érvényes a lét titkait oly sok dimenzióban, és oly megalkuvástalanul faggató Adyra.

Akik költészetét a maga belső törvényei szerint próbálták megérteni, s nem egy-egy ideológia támogatására mozgósították, azok az *Új versek* óta szembealálkoztak hatalmas horizontú, minden irányban nyitott költői világgképének egymással összefüggő ellentétes elemekből teremtett komplementaritásával. Nem véletlenül hangsúlyozták azt sem, hogy az ezernyi Ady-vers lényegében egyetlen költemény, melyben minden mindennel összefügg. Stílusát is végletek társításával jellemezték egyszerre a „legtisztábban fogalmi”-nak és a „legérzékibb”-nek.⁴² „Ő nem párhuzamos tendenciákban magyarázta meg magát – írta Németh László –, hanem a legváltozatosabb anta-

gonizmusok egyensúlyában. Ady *pszichológiai teljességre* törekedett. Ő az egyetlen magyar író, aki megérezte, hogy lelki folyamatok valószínűsége az ellentmondással kezdődik, ő az egyetlen magyar költő, aki egyensúlyban tartott túlzásaival lelkét szinte fantasztikussá nagyítva hozta szemünk elé.⁴³

Ady költészetének komplementaritása pszichológiai teljességre törő személyiségének filozófiai önelemzése.⁴⁴

Világszemléletének komplementáris nyitottsága okán az európai irodalomban nem az egyetlen filozófiai rendszert következetesen tanúsító Dante kései rokona, hanem sokkal inkább a hasonlóképpen hatalmas „szörnyművet” létrehozó Proust és Joyce magyar társa.⁴⁵

„Kevés írónk vállalkozott arra – írja *Szerepjátzás és költészet* című tanulmányában Szegedy-Maszák Mihály –, hogy a lét egészét bölcséleti s költői értelemben egyaránt eredeti módon értelmezze.”⁴⁶ Az elmondottakból talán nyilvánvaló, hogy Adyt én ilyen költőnek tartom.

VI.

Ma, a zárt rendszerű filozófiák érvényességének folytonos kétségbevonása, dekonstrukciója és a minden bizonyosságot kétellyel néző, posztmodernnek mondott irodalmiság idején Ady költői életműve világerzékelésének, világszemléletének, gondolkodói habitusának nyitottsága és komplementaritása révén eleven aktualitású. Ady ma is megkérdendő és válaszoló költő. Életművét a mai világtapasztalat felől faggatva, különösen ösztönzőnek, személyiséget erősítőnek tartom benne azt, hogy a széthúzó erők öncsalás nélküli szemléletét, a feszültségek, ellentétek tudatosítását vállalva tartott gondolkodói és magatartásbeli egyensúlyt. Küzdelmeiben nagyfokú emberi igényesség nyilatkozik meg. Életművének belső rendje előbb a romboló gesztusokban, a használhatatlannak bizonyult értéktudat szétzúzásában, később a kemény bírálatba foglalt értékörzésben mutatkozik meg. Sokan írtak Ady költői világképeének organikus teljességéről. Ő valóban „olyan újfajta szemléletet hozott, amely a lét végső metafizikai kérdéseitől az időszerű politikai gyakorlatig egy addig nem ismert és egységes összefüggésrendszerben látta és láttatta a világot”.⁴⁷ Ez a teljességre törő gondolkodói igényesség különíti el Ady individualizmusát korának individualista irodalmi törekvéseitől. Életművének „egyedülálló jellegzetessége a magasra értékelt Én teljes beágyazása a közösségbe, az individuum és a kollektívum szerves egységbe rendezése”.⁴⁸ Ez az egység természetesen az azonosság és a különbözőség feszültségében kap mély tartalmat Ady költészetében.

Ezáltal nemcsak kitágította a költőiség fogalmát, de a közösség legfontosabb létügyeinek beleemelése révén rendkívüli jelentőségűvé is emelte azt a nemzeti közösség számára. Szuggesztív vízióiban döbbenetes önismereti képet tár nemzete elé, de magyarság-verseinek érvényessége gyakran annyira

egyetemes, hogy Király István *Az eltévedt lovast* például nem a magyarság sorsának látomásaként értelmezte, hanem a történelmi ember eltévedésének verseként magyarázta.⁴⁹ Csoóri Sándor viszont mindenkori eltévelyedésünk kifejezéseként értelmezi a verset, de ő is hangsúlyozza, hogy „az eltévedt, ügető lovas nemcsak a magyar sors jelképe, hanem az úr betyárja is. A borzongató semmi lovasa.”⁵⁰

Ady gondolkodói igényességének köszönhető magyarság-verseinek különlegesen fontos szerepe nemcsak az ő költői életművében, hanem a magyar nemzeti önismeret szempontjából is. Költői személyisége az emberlét vizsgálódási terepévé tágitotta önmagát, az emberléttel való létfilozófiai igényű szembesülése nem hagyhatta ki a szűkebb meghatározottság elemeit, a nemzeti lét kérdéskörét sem. Ady gondolkodói ereje abban is megnyilatkozik, hogy ezzel a magyar irodalom folytonosságába kapcsolódó problémakörrel is rendkívül eredeti és komplementer módon szembesült. A magyarsággal való teljes azonosulásának az igéi közül természetesen nem a váteszes pózokat érzem ma aktuálisnak, hanem azt a kivételesen mély felelősségérzést a nemzeti közösségért, amelyről Fülep Lajosnak vallott.⁵¹ Ady azonosította magát a magyarság egész történelmi útjával és tapasztalatával, s ez a mély sorsérzés fordította szembe annak rossz örökségeivel, s főként korának hivatalos Magyarországgal, az egész kiegyezés utáni politikával, magyar magatartással. „Költő volt, de közben a hiányzó magyar filozófia forrásvidékeit is odarajzolta térképünkre. A történészek háromszögelési pontjait ugyanígy. Ezer esztendőnk minden sorsszerű pillanata újratámadt benne Vereckétől Mátyás korán át Dózsáig. Mohácsig, a kuruckorig, a nótázó vén bakáig. Erdély utolsó elvesztéséig, hogy a nemzet ne csak jelenében, de múltjában is magára döbbenhessen. Az ő jeremiási helyzetfölismerése óta minden magyar helyzetfölismerés töredékes.”⁵²

Az 1945 utáni évtizedeknek a nemzeti önismeretet és öntudatot csonkító politikája Ady költészetének éppen ezt a vonulatát mellőzte érdemben. Ez ellen a torzítás ellen tiltakozott Nagy László versben, Illyés Gyula esszéiben. S nem véletlenül vált Csoóri Sándor nemzeti önismeret-ébresztő esszéinek leggyakoribb és legfontosabb hivatkozási forrásává Ady költészete. S ösztönző, szembesülésre készítő ereje eleven Farkas Árpád, Baka István, Sziveri János, Nagy Gáspár, Kovács András Ferenc és mások költészetében is.

Ady küldetéstudata mély felelősségérzésből táplálkozott, eredményeiben pedig értelmet és igazolást nyert.⁵³ Kegyetlen bírálatán mindig átsüt a mélyebb szeretet, a létérdekű aggodás, megőrizni, felemelni akaró szenvedély. „Ady nemcsak keseregte a magyarságot, hanem alkotta is.”⁵⁴

- 1 NÉMETH László, *Ady ünnepére* = Uő, *Két nemzedék*, Bp., 1970, 750.
- 2 KULCSÁR Szabó Ernő, *Az irodalmi modernség integratív történeti értelmezhetősége* = Uő, *Beszédmód és horizont*, Bp., 1966, 8.
- 3 Nagy László *A föltámadás szomorúsága* című versében és Ady-filmjében, Illyés Gyula pedig *Válasz Herdernek és Adynak* című esszéjében. Ez utóbbi: ILLYÉS Gyula, *Szellem és erőszak*, Bp., 1978, 231–263.
- 4 NÉMETH László, *Az Ady-pör* = Uő, *Két nemzedék*, 25.
- 5 Vö. POSZLER György, *Kétségektől a lehetőségekig*, Bp., 1983, 39–43.
- 6 NÉMETH G. Béla, *A semmi sodra ellenében* = Uő, *7 kísérlet a kései József Attiláról*, Bp., 1982, 94.
- 7 NÉMETH G. Béla, *A klasszikus óda megújításának mesterpéldája* = uo., 213.
- 8 BÁNYAI János, *Jegyzet az Ady-kötetek új kritikai elé*, Híd, 1977, 11, 1325.
- 9 Vö. KIS PINTÉR Imre, *Ady* = Uő, *Esélyek*, 1990, 243.
- 10 Vö. UTASI Csaba, *Virágzó halálfa*, Híd, 1977, 11, 1344.
- 11 NÉMETH László, *Ady összes versei* = Uő, *Két nemzedék*, 40.
- 12 BÁNYAI János, *Jegyzet az Ady-kötetek új kritikai elé*, Híd, 1977, 11, 1326.
- 13 Ezt a jellegzetességet Hévízi Ottó a korai Lukács ironia fogalmának segítségével jellemzi, Kenyeres Zoltán ezzel szemben azt írja, hogy „Adyt csak akkor lehetne ironikusnak nevezni, ha eltekintve Lukács kategória-elemzésének lényegétől, azonosítanánk az ironiát a paradoxonnal.” HÉVIZI Ottó, *Ady ironiája* = Uő, *Alaptalanul*, 1994, 210. KENYERES Zoltán, *Ady Endre*, Bp., 1998, 110.
- 14 NÉMETH László, *A teológus Ady* = Uő, *Két nemzedék*, 62.
- 15 SZABÓ Lőrinc, *Két évtized Ady* = Uő, *A költészet dícsérete*, Bp., 1967, 221.
- 16 DANYI Magdolna, *Az önmagát kereső költő*, Híd, 1977, 11, 1355.
- 17 HÉVIZI Ottó, *Ady ironiája* = Uő, *Alaptalanul. Gondolatformák a századfordulón*, 1994, 226.
- 18 Uo.
- 19 Vö.: DANYI Magdolna, *i. m.*, 1357–1360. BOSNYÁK István, *Ember, aki visszanéz – és előre lát*, Híd, 1977, 11, 1370.
- 20 Vö.: GÖRÖMBEI András, „*Mégis győztes, mégis új és magyar*” = Uő, *A szavak értelme*, 1996, 409.
- 21 RÁBA György, *Szimbólum és világnézet* = Uő, *Csönd-herceg és a nikkell szamovár*, Bp., 1986, 13.
- 22 Vö.: KOVÁCS Kálmán, *Ady két témaköre* = Uő, *Eszmék és irodalom*, 1976, 198.
- 23 KENYERES Zoltán, *Ady Endre*, 70–71.
- 24 BABITS Mihály, *Tanulmány Adyról* = Uő, *Esszék, tanulmányok*, Bp., 1978, I, 677.
- 25 KENYERES Zoltán, *i. m.*, 28.
- 26 BARTA János, *Khiméra asszony serege. Adalékok Ady képzet- és szókincséhez* = Uő, *Klasszikusok nyomában*, Bp., 1976, 452–471.
- 27 KENYERES Zoltán, *i. m.*, 21.
- 28 NÉMETH László, *Ady összes versei* = Uő, *Két nemzedék*, 42.
- 29 Ennek kifejtését lásd: GÖRÖMBEI András, *A poétikai én változása Csoóri Sándor költészetében*, *Studia Litteraria*, Tomus XXXV, 1997, 23–40.
- 30 LUKÁCS György, *Ady Endre* = Uő, *Magyar irodalom – magyar kultúra*, Bp., 1970, 49–50.
- 31 TAMÁS Attila, *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig*, 1998, 119.
- 32 LUKÁCS, *i. m.*, 49.
- 33 NÉMETH László, *Ady összes versei* = Uő, *Két nemzedék*, 42.
- 34 KENYERES, *i. m.*, 62.
- 35 CSÓRI Sándor, *A magyar apokalipszis* = Uő, *Tenger és diólevél*, 1994, II, 915.
- 36 Uo.
- 37 NÉMETH László, *Ady összes versei* = Uő, *Két nemzedék*, 45.
- 38 A komplementaritás-elveket és annak művészetelméleti vonatkozásait Toró Tibor tanulmánya alapján ismertetem: TORÓ Tibor, *Komplementaritás a kvantumfizikában, a művészetben és a transzfigurált antinómia módszere* = Uő, *Kvantumfizika, művészet, filozófia*, Bukarest, 1982, 9–16.
- 39 TORÓ, uo., 11–12.
- 40 VEKERDI László, *A befejezetlen jelen*, 1971. Idézi TORÓ, uo., 13.

41 Toró Tibor idézi és figyelemre méltónak tartja ebben a vonatkozásban M. Isbasescu nézetét. TORÓ, *uo.*, 14.

42 Vö.: NÉMETH László, *Ady összes versei* = Uő, *Két nemzedék*, 41. LUKÁCS György, *Ady Endre* = Uő, *Magyar irodalom – magyar kultúra*, Bp., 1970, 48.

43 NÉMETH László, *Ady összes versei* = Uő, *Két nemzedék*, 41–42.

44 Vö.: NÉMETH László, *Ady Endre* = Uő, *Két nemzedék*, 1970, 59.

45 Vö.: NÉMETH László, *uo.*, 60.

46 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Szerepjátszás és költészet* = Uő, *„Minta a szőnyegen”*. *A műértelmezés esélyei*, Bp., 1995, 73.

47 Vö. KIS PINTÉR Imre, *Ady Endre* = Uő, *Esélyek*, 1990, 240.

48 BÍRÓ Zoltán, *Ady Endre sorsköltészete*, 1998, 67.

49 Vö.: KIRÁLY István, *Intés az őrzőkhöz*, Bp., 1982, 565.

50 CSOÓRI Sándor, *Várakozás* = Uő, *Tenger és diólevél*, 1994, I, 256.

51 Vö.: FÜLEP Lajos, *Ady éjszakai és éjszakája* = Uő, *Művészet és világnézet*, Bp., 1976, 68–73.

52 CSOÓRI Sándor, *Forgácsok a földön* = Uő, *Szálla alá poklokra*, 1997, 42.

53 Vö.: BÍRÓ Zoltán, *i. m.*, 67.

54 NÉMETH László, *Ady Endre* = Uő, *Két nemzedék*, 56.